

Болібрух Л. В.

Аспірантка кафедри етнології, Львівський національний університет імені Івана Франка

КАЛАЧ – ОДИН ІЗ ВИДІВ ТРАДИЦІЙНОГО ВЕСІЛЬНОГО ПЕЧИВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ)

Етнорегіональні особливості традиційного весілля українців відзначаються побутування як основного обрядового хліба (короваю), так і багатьох видів спеціального печива. Ці види весільного печива різняться як за технологією приготування, формою, розміром, так і за функціональним призначенням. Зокрема, традиційно виготовляли печиво для запрошення та обдарування весільних гостей, хлібні вироби для обміну між родинами молодих, а також весільне печиво, призначене для наречених і певних обрядових дійств. У структурі традиційної весільної обрядовості досліджуваного регіону калач, на відміну від інших видів спеціального весільного печива, фактично виконував усі перелічені функції. Крім того, у тих місцевостях, де не побутувала коровайна обрядовість і, відповідно, не було короваю як основного весільного атрибута, його заміняв калач. Зважаючи на ці факти, вважаємо доцільним виокремити серед усіх видів спеціального весільного печива калач та присвятити його обрядово-звичаєвому використанню окреме дослідження.

Калач як спеціальне весільне печиво відомий не лише українцям, а й іншим слов'янським народам, зокрема, західним та південним слов'янам. Залежно від місцевої традиції, зустрічаються такі його назви, як “прозірник”, “колач видкйй”, “прозирний колач”, “крученик”, “дивун”, “дивень”. Зазвичай він має вигляд кола з невеликою діркою посередині, виготовлений способом переплетення декількох тістяних валків у косу і з'єднаних кінцями у форму кола. Назва “калач” (“колач”) утворена відповідно до округлої форми печива, що мала первісно обрядове значення. Згідно з твердженнями дослідників, коло вважалося символом щастя, відтак калач,

як і інші кільцеподібні атрибути (обручка, вінок) символізує шлюбне поєднання молодих [49, с. 348; 48, с. 708; 44, с. 439; 43, с. 341]. Відзначимо, що кругла форма калача з діркою посередині характерна для традиційного весілля мешканців Покуття, Буковини, Гуцульщини, частини теренів рівнинного Закарпаття, натомість на Опіллі, частині волинських та подільських сіл випікали продовгуваті калачі у формі коси, сплетеної з чотирьох, п'яти, і більше тістяних валків. Спорадично це обрядове печиво готували на весілля мешканці центральних та північних районів України, щоправда тут майже не побутувало його обрядово-звичаєве використання [11, арк. 8, 16; 41, с. 397; 32, с. 65].

Як уже зазначалося, залежно від етнорегіональної традиції, калач готували як спеціальне весільне печиво для певних обрядово-звичаєвих дійств (повсюдна традиція), а також як основний обрядовий хліб за відсутності короваю (терени Гуцульщини, частково Бойківщини, Буковини, Покуття, рівнинного Закарпаття) [88, с. 220; 69, с. 12; 92, с. 200; 90, с. 137; 38, с. 186; 66, с. 171; 30, с. 219; 58, с. 480]. Однак, якщо коровай здебільшого випікали колективно визначеною кількістю жінок з дотриманням традиційних звичаїв та обрядів, пов'язаних з цим процесом, то для приготування калача це не характерно. Зазвичай його пекла господиня дому, де відбувалося весілля, найчастіше мати нареченого (нареченої). Цей хлібний виріб був набагато меншого розміру, ніж традиційний весільний коровай, скажімо, північних чи центральних районів України. Тим паче, якщо калачі використовували в якості спеціально виготовленого печива для певних обрядових дійств, то їх готували у великій кількості. Скажімо, на теренах східної частини етнографічної Волині пекли лише один великий калач, який місцеве населення називало "парою" для короваю, і менший для запрошення [1, арк. 8, 10, 36, 38, 52, 60, 85; 19, арк. 66]. Натомість на Покутті, Буковині та частково Гуцульщині випікали велику кількість калачів, яка інколи сягала двохсот [2, арк. 7, 21, 27, 39, 67, 89, 93]. Часто це весільне печиво прикрашали барвінком і калиною, перев'язували червоно стрічкою [1, арк. 8, 36, 52, 60, 92, 100; 37, с. 121; 28, с. 23]. В гуцулів існували повір'я щодо вигляду спеченого калача (аналогічні до тих, що стосувалися традиційного короваю). Оскільки це печиво готували у великій кількості, то зазвичай спостерігали, як спікся перший калач: "Якшо файно виходили колачі, не потріскали, то казали, що буде файне життє, будут молоді файно жити. А як вже потріскают в печі колачі, то буде недобре"; "Якшо колачі погано спекліся, то така була прикмета, так ворожили, що погано будут жити молоді" [7, арк. 20, 29].

У структурі передшлюбного етапу весільної обрядовості українців досліджуваного регіону калач мав місце під час запрошення на весілля. Такий звичай побутував на теренах Покуття, Буковини, Східного Поділля, частині етнографічної Волині, у селах бойківсько-покутського порубіжжя. Скажімо, у покутян та буковинців наречена (наречений), запрошуючи гостей, залишали в кожній оселі калач [69, с. 11; 75, с. 192; 87, с. 296; 62, с. 198; 20, арк. 3–4; 25, арк. 17; 53, с. 203]. На теренах бойківсько-покутського порубіжжя молода ходила по хатах з одним порізаним калачем, крайцями якого пригощала лише дітей [2, арк. 21, 39, 41, 43, 65, 67, 70, 82, 89, 98]. Залежно від місцевої традиції, у східноподільських селах родичам дарували "парні" (тобто зліплені до купи і випечені по два) калачі, іншим гостям – по одному калачеві на оселю, інколи з калачами- "подвійняками" запрошували лише неодружену молодь

(найчастіше дружбів та дружок). У випадку, якщо молода не змогла обійти і запросити господарів кожної хати, сюди приходила дружка і залишала “біганий” калач, позаяк вона оббігала ті оселі, куди не завітала наречена [81, с. 30; 83, с. 184; 9, арк. 6; 10, арк. 4; 13, арк. 69; 16, арк. 108; 82, с. 98, 99; 59, с. 373; 36, с. 109; 52, с. 71; 47, с. 99]. Локальними особливостями відзначалося запрошення весільних гостей у селах східної частини етнографічної Волині. Тут молода (молодий) мали лише один калач, з яким заходили в кожную хату, і лише в останній залишали його господарям оселі. Інколи наречена пригощала ним дружок, а решту залишала тим господарям, яких просила останніми. До слова, якщо молодята зустрічалися на дорозі під час запрошення, то обов’язково мінялися калачами [1, арк. 81, 82, 95, 118]. Аналогічно наречені обмінювалися калачами при зустрічі у деяких східноподільських селах [47, с. 99]. З калачем просили на весілля також подекуди на Поліссі, Середньому Подніпров’ї та Півдні України [83, с. 184, 619; 29, с. 19; 72, с. 303].

Звичай запрошувати весільних гостей з калачами відомий також іншим слов’янським народам. Скажімо, у словаків, залежно від місцевої традиції, молода запрошувала гостей з одним великим калачем, який ставила на стіл у кожному домі, а потім забирала, або залишала в усіх оселях малі калачі. Натомість у сербів наречена лише пригощала шматочком калача того, кого запросила [39, с. 43; 54, с. 110].

В окремих історико-етнографічних районах України калач використовували під час барвінкового обряду. Зокрема, його брали з собою до лісу, йдучи по барвінок. Така традиція мала місце у структурі традиційного весілля мешканців Буковини, Покуття, бойківсько-покутського порубіжжя, частково Опілля, Східного Поділля. Найчастіше по барвінок посилали сусідських хлопчиків, яким давали в кошик калач. За традицією, перших три стебла рослини різали, пропхнувши стебла через отвір у калачі. Далі, залежно від локальних особливостей, калач або з’їдали, або приносили разом з барвінком у дім нареченої [20, арк. 4; 25, арк. 19; 3, арк. 39, 53; 2, арк. 39, 43, 44, 54, 66, 97; 82, с. 99; 35, с. 379; 56, с. 167]. Скажімо, на теренах бойківсько-покутського порубіжжя по барвінок відправляли брата нареченої, малих хлопчиків або юнаків з родини молоді, причому вони обов’язково брали зі собою кошик і калач, а подекуди і повісмо. Респонденти не змогли дати чіткої відповіді на запитання про те, що робили з тим калачем, через який смикали барвінок [27, с. 310–311]. Зафіксовано два варіанти пояснень: діти його ділили між собою і з’їдали по дорозі, повертаючись назад, або залишали на місці зірваного барвінку. Часто під час виплітання вінка це печиво лежало на столі. Зокрема, подекуди на Опіллі перед початком виготовлення барвінкового атрибута на стіл клали калач, у який випхали монети [3, арк. 3, 4, 8, 39]. Більше того, в окремих буковинських селах до вінка пришивали маленький краєць калача [20, арк. 5; 87, с. 297]. Відтак на це весільне печиво клали готовий вінок [7, арк. 4, 8, 20, 27; 3, арк. 3, 4, 8, 27, 39; 14, арк. 44; 91, с. 252; 35, с. 380; 45, с. 64; 62, с. 189; 68, с. 402; 51, с. 102].

Відповідно, на тих етнографічних теренах, де калач використовували під час барвінкового обряду, ним благословляли наречену, накладаючи на голову вінок. Зокрема, подекуди на Опіллі, батько або мати нареченої, благословляючи доньку, тричі обводили їй над головою калачем за рухом сонця або перехрещували ним, торкаючись голови [3, арк. 3, 8, 14, 31]. На теренах Покуття і Буковини наречена схияляла голову на це печиво перед накладанням вінка [20, арк. 10; 56, с. 172; 75, с. 189].

Натомість у селах бойківсько-покутського порубіжжя, вбираючи молоду до шлюбу, її садили на стілець, а перед нею ставили діжу, на якій неодмінно мав лежати калач та вінок. Інколи після покладання вінка на голову наречена передавала весільне печиво через голову тому, хто стояв позаду неї [2, арк. 24, 31].

На теренах досліджуваного регіону калач був атрибутивним доповненням до весільного деревця. Зокрема, на Гуцульщині, Покутті, частині сіл Лемківщини та рівнинного Закарпаття перед початком прикрашання деревце неодмінно впили калач [7, арк. 3, 8, 12, 22, 28; 22, арк. 24; 65, с. 146; 91, с. 229]. Крім того, подекуди у східноподільських селах та на теренах бойківсько-покутського порубіжжя існувала традиція випікати маленькі калачики для прикрашання короваю [2, арк. 7, 19, 24, 30, 45, 93; 15, арк. 99; 22, арк. 24]. До слова, аналогічний звичай вбирання весільного деревця існував у словаків [39, с. 44].

Для весільної обрядовості досліджуваного регіону характерний локальний звичай обміну калачами під час взаємного обмінювання подарунками між нареченим і нареченою. Зокрема, подекуди на Гуцульщині, Покутті, Буковині ввечері напередодні вінчання молода посилала молодому сорочку разом з одним або парюю калачів, часто прив'язувала до неї два пучки жита, барвінок чи васильок. Відтак наречений, отримавши від "послів" подарунок, відсилав молодій свій калач, інколи ще й запихав у нього монети [7, арк. 23; 95, с. 48–49; 33, с. 13–14]. Подібний звичай обміну калачами напередодні весілля побутував у білорусів [43, с. 344].

Традиційне українське весілля розпочиналося зранку в день вінчання. Згідно з народним звичаєм, загальноприйнятим вважався прихід весільних гостей не з пустими руками, а з гостинцями, подарунками. Відтак, залежно від місцевої традиції, подекуди на досліджуваних теренах гості приносили калачі та горілку. Зазвичай, жінка брала два калачі, а чоловік ніс пляшку горілки. Такий гостинець був характерним для традиційного весілля Гуцульщини, Покуття, спорадично – мешканців Східного Поділля та Бойківщини [7, арк. 2, 6, 12, 20, 25, 29; 4, арк. 3, 6, 11, 15, 16; 69, с. 382; 37, с. 123; 46, с. 434]. Зокрема, у гуцулів гості, зайшовши у хату, промовляли: "Прошу, пані молода, на колач. Хоть невеликий, приймайте за великий", після чого дарували гостинець [7, арк. 20]. У селах Гуцульщини та бойківсько-покутського порубіжжя дотримувалися звичаю, за яким калач гостя, який першим прийшов на весілля, господарі дому ставили у таке місце, де його ніхто не міг знайти (часто ховали на піч, клали на "стрих" хати). За повір'ям, це мало перешкодити сварці чи бійці під час весілля [7, арк. 70].

У структурі весільної обрядовості окремих етнографічних районів мав місце обмін калачами між родами наречених під час зустрічі молодого та його весільних гостей у домі молодої. Зазвичай перед порогом хати зять міняв принесені зі собою два калачі на аналогічне печиво тещі, спорадично обмін відбувався між молодятами. Такий звичай побутував в окремих селах етнографічної Волині, Східного Поділля, Покуття, на теренах рівнинного Закарпаття. Причому подекуди у східноподільських і закарпатських селах молодий дарував тещі чоботи, а до них – пару калачів [5, арк. 10, 14, 22; 8, арк. 32; 17, арк. 173; 23, арк. 118, 120; 96, с. 52; 80, с. 401; 52, с. 71; 75, с. 91].

У часі, коли перед хатою відбувався обмін калачами між зятем і тещею, наречена знаходилася в домі. Часто вона сиділа за столом, схиливши голову на калач. Коли ж молодий заходив у хату, його обраниця дивилась на нього крізь дірку в калачі

[10, арк. 12; 8, арк. 36; 25, арк. 33; 33, с. 20; 61, с. 113; 53, с. 204; 86, с. 219; 79, с. 69; 91, с. 261; 96, с. 51]. Це дійство відбувалося під супровід відповідної пісні, побутування якої характерне майже для всіх етнографічних районів, де мали місце такі обрядодії, та відзначається локальними варіантами. Найпоширенішими з них є такі: *Подивися, Маланю, через калач // Чорними очима, та й заплач* [96, с. 51]. Або: *Дивися, Марусенько, крізь колач // До свого молодого і зобач* [67, с. 28]. Або: *Позирай, Марійко, крізь колач, // Який твій Василько богач* [51, с. 105]. Слова останнього пісенного зразка засвідчують, що відповідна дія нареченої, тобто споглядання на майбутнього чоловіка крізь хлібний виріб (у даному випадку – калач), мала забезпечити багатство молодій парі через достаток хліба.

Обрядово-звичаєве використання калача мало місце також під час благословення молодят та випроводження їх до шлюбу. Загалом, на досліджуваних теренах ці дійства характеризувалися двома локальними варіантами. Згідно з першим, найпоширенішим, батьки та інші родичі сиділи на лаві, тримаючи в руках калачі, молодята ж підходили, кланялися родині, цілували кожну руку і обрядове печиво [7, арк. 4, 8, 13, 18, 21; 3, арк. 9, 31; 2, арк. 9, 28, 37, 41, 43, 54, 89, 95; 21, арк. 4; 33, с. 15]. Спорадично на теренах Буковини благословляли “батьковими” калачами, які називали так тому, що це печиво призначалося лише для батьківського благословення перед шлюбом [18, арк. 87; 57, с. 135]. Тут це обрядове дійство мало назву “клонити калачі” і відбувалося так: батьки з калачами підходили до молодих, які сиділи за столом, а ті, в свою чергу вставали, нахилилися через стіл і кланялися, батьки ж тримали їм над головами обрядове печиво [20, арк. 17].

Подекуди на досліджуваних теренах перед випроводженням молодят до шлюбу відбувався обрядовий танець з калачем. Зокрема, в гуцулів його виконували молодята з батьками, танцюючи в колі та тримаючи весільне деревце з калачем [7, арк. 15, 19]. Натомість у селах бойківсько-покутського порубіжжя такий танець молода виконувала зі своїм братом, а молодий – зі сестрою, при цьому калачі тримали під руками, притискаючи до боку [2, арк. 70]. Подібний звичай існував у селах Західного Поділля [52, с. 71].

Після отримання благословення молодята разом з весільними гостями йшли до вінчання. На теренах Гуцульщини, Покуття, спорадично у селах рівнинного Закарпаття та Опілля, виходячи з дому, наречені проходили під умовною аркою, яку утворювали батьки або інші родичі, стоячи біля воріт і високо тримаючи в руках калачі [3, арк. 32, 50; 7, арк. 4, 23, 29; 50, с. 190; 65, с. 150; 91, с. 266; 17, арк. 170; 34, с. 31; 77, с. 51; 63, с. 212; 78, с. 127]. Більше того, подекуди на теренах рівнинного Закарпаття мати молодої ще й сипала через дірку в калачі зерно на молодих [17, арк. 170]. Відзначимо, що згідно з гуцульським звичаєм, наречені їхали до шлюбу верхи на конях. Відтак молода дивилася крізь калач на всі чотири сторони світу. При кожному спогляданні мати нареченої промовляла: “Абис була, як зоря красна. Абис була, як сонце щасна. Не знай ніколи ні зими, ні нужди” [85, с. 31].

На досліджуваних теренах існувала традиція брати з собою калачі до церкви. Зокрема, в гуцулів під час вінчання над плечима в наречених тримали обрядове печиво їхні “весільні батьки”, у мешканців рівнинного Закарпаття – дружба і дружка [7, арк. 9, 13, 18, 25; 50, с. 187; 71, с. 235]. Повінчавшись, молодята виходили з церкви і ділили принесені з собою весільні калачі. Зокрема, на Гуцульщині молодята разом

дивилися в отвір калача до сходу сонця. Місцеві жителі вірили, що це “така забобона, аби діти кругливі були такі, як колач”, “шоб були такі кругленькі діти і файні, як цей колач” [7, арк. 9, 29]. Відтак молоді розривали калач і спостерігали: кому дістався більший шматок, той буде головою в сім’ї і довше проживе [7, арк. 9, 11, 18, 21; 22, арк. 28]. Після цього куштували печиво і віддавали людям для частування. Мешканці сіл Східної Бойківщини приписували вінчальному калачеві певні магічні властивості. Позаяк, коли молода роздавала це печиво під церквою, його намагалися взяти першими батьки тих дітей, які довгий час не розмовляли. Частування таким калачем мало стимулювати початок мовлення у дітей [37, с. 121]. Схожий звичай побутував у буковинців, щоправда вони ділили калач не під церквою, а вдома, відразу після приходу від шлюбу. Молода так само дивилася крізь калач на схід сонця, відтак віддавала його весільній матці, яка краяла печиво і роздавала людям [20, арк. 26; 87, с. 319]. Натомість подекуди на Опіллі молоді ділили обрядове печиво під церквою і куштували його з медом, після чого пригощали солодким гостинцем гостей, причому вдома їх також зустрічали з обрядовим печивом [3, арк. 4, 15, 26, 47]. Згідно з гуцульський звичаєм, молодих пригощали калачем і медом одразу після приходу з церкви під супровід пісні: *Ой вийди, матіночко, з хати // Колачі з медом давати* [22, арк. 21].

Аналогічний звичай, за який мати нареченої пригощала звінчаних молодят окрайцем калача з медом, спорадично побутував у селах Бойківщини та повсюдно – на теренах бойківсько-покутського порубіжжя [2, арк. 5, 7, 25, 54; 6, арк. 24, 30; 37, с. 128]. До слова, на переважній більшості досліджуваних теренах під час зустрічі молодят після шлюбу виконували пісню, в якій закликали матір нареченої вийти до дітей з обрядовим печивом. Найчастіше співали так: *Вийди, матінко, з калачем, // Вже звінчалася твоя дочка з паничем* [24, арк. 32; 11, арк. 16; 94, s. 100; 98, s. 77; 81, с. 115]. Або: *Вийдїть, нене, проти мене з калачами, // Та й з добрими про донечку гадочками* [31, с. 21].

У покутських селах мати молодої зустрічала дітей з двома калачами, торкалась ними голови доньки і передавала їх, а молода, в свою чергу, обходила стіл за рухом сонця і клала хліби перед собою [33, с. 16; 46, с. 439]. У порівняльному аспекті зауважимо: у словацькому весіллі також мав місце звичай зустрічати звінчаних молодих з калачем, ділили та пригощати ним після шлюбу. Натомість у сербів це обрядове печиво традиційно переламували перед початком весільної гостини [39, с. 47; 54, с. 124].

У деяких етнографічних районах, зокрема на теренах етнографічної Волині, під час гостини весільний калач часто лежав на столі перед молодими [1, арк. 10, 30, 63; 93, s. 139]. Цікавий звичай побутував на Покутті та бойківсько-покутському порубіжжі. Тут під час гостини відбувався обряд під назвою “плесати дружку”. Згідно з ним, дружка вилазила на стіл, витанцьовувала і крутила в руках великий калач, а бояри та дружба намагалися підстрибнути і вихопити в неї печиво [2, арк. 5, 33, 46, 109; 33, с. 24; 91, s. 242]. Обрядове дійство супроводжувала пісня: *Ой дружко, дружко, ти вмієш дурити, // Ти махаєш колачем, шоби ті любити. // Перестань, дружечко, колачем трести, // Йди додому куделю прести* [2, арк. 33].

Після цього дружка зістрибувала зі столу і ділила калач між боярами. Такий обряд відзначався локальним побутуванням і не був характерним для інших

етнографічних районів. Стосовно інших слов'янських народів, то під час гостини обрядові дійства з калачем відбувалися лише у чехів. Тут гості кидали гроші у дірку калача для “збору на коліску” майбутній дитині наречених [39, с. 58].

Наприкінці весілля в домі нареченої відбувалося обдарування молодят родиною молодої, яке, залежно від місцевої традиції, називали “пропоем”, “перепоем”, “даруванням”, “вітанням”. Звичай обсилання калачами чи обдарування окрайцем калача мав місце у структурі традиційного весілля мешканців Покуття, Буковини, Гуцульщини, рівнинного Закарпаття, частини подільських, волинських, опільських і спорадично бойківських теренів [3, арк. 30, 45, 52; 76, с. 117; 75, с. 210; 87, с. 321; 83, с. 359; 34, с. 34; 80, с. 51]. Даруючи молодим подарунки, весільні гості отримували навзаєм окраець калача або малий калачик, якщо ж перепивали родичі, то крім печива діставали ще й подарунок. Інколи калач ділили та роздавали разом з короваєм. Зокрема, у селах східної частини етнографічної Волині малі калачики дарували весільним гостям з окрайцем короваю, а великий калач, який лежав на столі перед молодими, залишали для поділу на другий день [1, арк. 10, 38, 47, 119; 23, арк. 178]. Локальними особливостями відзначалося обдарування гостей на теренах бойківсько-покутського порубіжжя, позаяк тут весільні калачі пекли лише в домі нареченої. Відповідно ними дарували родину молодої, натомість у молодого для цього обрядового дійства готували інше печиво – “гуски” [2, арк. 4, 30, 93]. Поза межами досліджуваного регіону обдарування калачами мало місце у структурі традиційного весілля мешканців центральних та південних районів України, що свідчить про загальноетнічні риси цього звичаю [42, с. 60; 72, с. 303; 73, с. 86].

Вибираючись у дім чоловіка, молода разом з приданим обов'язково брала з собою два калачі, якими, за звичаєм, при зустрічі обмінювалася зі свекрухою. Така традиція була характерною для весільної обрядовості гуцулів, буковинців, покутян, мешканців сіл рівнинного Закарпаття, частини теренів Поділля та Опілля [3, арк. 15, 22, 53; 4, арк. 3, 8, 19; 7, арк. 26; 17, арк. 171; 10, арк. 13; 26, арк. 12; 69, с. 44; 87, с. 327; 46, с. 452; 68, с. 408; 70, с. 31; 97, с. 343; 55, с. 148; 56, с. 176]. Крім того, на Буковині та Покутті молода, сідаючи у віз, дивилася крізь дірку калача на чотири сторони світу [62, с. 212; 89, с. 103]. Брала з собою в придане два калачі також наречена у словацьких і чеських селах. Дружки тримали це печиво їй над головою протягом всього часу аж до приїзду до свекрухи. Натомість у сербів перед від'їздом у дім чоловіка молода розламувала калач [39, с. 47, 59; 54, с. 115]. У Болгарії наречена, покидаючи свій дім, дивилася крізь калач у всі чотири сторони світу і кидала його разом з розжареним вугіллям в сторону своєї хати, щоб там залишалось щастя. Відтак при зустрічі зі свекрухою невістка цілувалася з нею через отвір у калачі. У росіян мати нареченого зустрічала молоду, покладаючи їй на голову калач, з яким та заходила у хату [43, с. 342, 343].

Обрядово-звичаєве використання калача спорадично мало місце під час пов'язування молодої хустиною. Зокрема, в окремих селах Поділля, Гуцульщини та Покуття вінок знімали і клали на калач, причому у покутян натомість після очепин молодиця дарувала своїм батькам два калачі [7, арк. 30; 35, с. 384; 91, с. 252, 263].

Обрядове використання калача мало місце також у структурі повесільних дійств. В окремих етнографічних районах це печиво використовували для символічного демонстрування незайманості нареченої. Скажімо, у подолян якщо

після шлюбної ночі молода виявлялася “чесною”, то її батькам відсиляли калач, перев’язаний червоно стрічкою, як подяку за порядну доньку та символ запрошення на продовження весільних святкувань. Відтак батьки також приходили до доньки з калачами [12, арк. 30; 13, арк. 92; 74, с. 420; 94, с. 95; 96, с. 75]. На Буковині посланці несли обрядове печиво під супровід пісні: *Несем колачі кручені, // А наші батьки прошені, // Наші колачі пшеничні, // А наші батьки величні* [88, с. 230].

Аналогічний звичай відсилення батькам молодій перев’язане червоною стрічкою печиво за “чесну” доньку існував на Поліссі та Середньому Подніпров’ї [29, с. 76; 40, с. 143; 60, с. 321; 64, с. 141]. Цікаво, що у хорватів “чесна” наречена мала право кидати калач назад через голову у натовп гостей, якщо ж вона втратила цноту до шлюбу, то кидала печиво, повернувшись обличчям до присутніх [43, с. 342].

Зокрема, у деяких етнографічних районах (Поділля, Буковина, етнографічна Волинь) на другий весільний день після позитивного результату обряду “комори” ділили калач, який молода принесла з собою у дім чоловіка [1, арк. 10, 30, 89, 103; 52, с. 72; 56, с. 180; 81, с. 249]. У покутян зранку після весілля молода, за звичаєм, брала калач і йшла до криниці по воду [91, с. 244]. Для порівняння зауважимо, що у болгар на другий весільний день молодиця, взявши в рушник обрядове печиво, у супроводі хлопчика йшла до криниці. Після набирання води вона розділяла калач між всіма присутніми [84, с. 3].

Отже, серед різних видів спеціального весільного печива калач відзначався функціональними особливостями. Позаяк його готували як спеціальне весільне печиво для певних обрядово-звичаєвих дійств (повсюдна традиція), а також як основний обрядовий хліб за відсутності короваю (терени Гуцульщини, частково Бойківщини, Буковини, Покуття, рівнинного Закарпаття). Однак, якщо коровай здебільшого випікали колективно, з дотриманням традиційних звичаїв та обрядів, пов’язаних з цим процесом, запікаючи всередину певні символічні речі (колоски, монети, яйця тощо), то для приготування калача це не характерно. Існувало два різновиди цього печива – плетений подовгастий та круглий з діркою посередині. У тих місцевостях, де калач фактично був заміном короваю, його готувала одна жінка, здебільшого мати нареченого (нареченої). За розмірами він був набагато меншим, ніж основний весільний хліб, а за формою нагадував різдвяний калач “карачун”. Це пояснюється тим, що приготування печива великих розмірів, якими в минулому були весільні коровай, неможливе без належного опанування технологічно-виробничого процесу його виготовлення. Саме з цієї причини у переважній більшості українців Прикарпаття, Карпат та Закарпаття коровай виконував формальну функцію весільного атрибута, або замість нього випікали калач. Зважаючи на це, можна стверджувати, що весільний калач у хронологічному аспекті був значно пізнішим явищем, порівняно з короваем центральних і північних районів України, а його виготовлення і зовнішня форма, фактично, запозичені від традиційного різдвяного калача.

Обрядово-звичаєве використання калача зумовлене специфікою його територіально-локалізованого виготовлення. Зокрема, відзначимо його присутність під час запрошення на весілля (роздача гостям малих калачиків чи окрайця калача). В окремих історико-етнографічних районах України калач як обрядове печиво мав місце під час барвінкового обряду (збір барвінку, виплетення вінка, благословення

молодої перед накладанням головного убору). Часто калач використовували як атрибутивне доповнення до весільного деревця, позаяк у нього впихали гілку дерева та прикрашали її дрібними калачиками. У структурі весільної обрядовості окремих етнографічних районів мав місце звичай обміну калачами між молодими, зятем і тещею, невісткою і свекрухою (калач як символ родичання). Локальними особливостями відзначався звичай споглядання молодію на майбутнього чоловіка крізь хлібний виріб (під час зустрічі наречених у домі нареченої, після вінчання під церквою, перед від'їздом до молодого). Ця дія символізувала шлюбне єднання наречених. З цим обрядовим печивом гості приходили на весілля. Калачами також благословляли молодят до шлюбу та зустрічали після вінчання. Відтак майже повсюдно на досліджених теренах обрядове печиво розламували, вмочували в мед, пригощали молодят і всіх присутніх. Наприкінці весілля відбувалося обдарування родини молодих калачами або частування окрайцем цього печива. Часто молода, йдучи до свекрухи, брала разом з приданим два калачі. В окремих етнографічних районах весільний калач використовували у якості символічного демонстрування незайманості нареченої, запрошуючи ним батьків молоді у дім сватів.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка (далі – Архів ЛНУ ім. І. Франка). – Ф. 119, оп. 17, спр. 180-Е, 120 арк.
2. Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 245-Е, 116 арк.
3. Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 279-Е, 54 арк.
4. Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 280-Е, 20 арк.
5. Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 373-Е, 43 арк.
6. Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 374-Е, 38 арк.
7. Архів ЛНУ ім. І. Франка. – Ф. 119, оп. 17, спр. 427-Е, 30 арк.
8. Національні архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – НАНФ ІМФЕ НАН України). – Ф. 1–4, спр. 326, 40 арк.
9. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–4, спр. 327, 12 арк.
10. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–5, спр. 426, 64 арк.
11. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–5, спр. 446, 84 арк.
12. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–5, спр. 447, 30 арк.
13. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–7, спр. 696, 125 арк.
14. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–7, спр. 699, 227 арк.
15. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–7, спр. 700, 151 арк.
16. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 1–7, спр. 735, 113 арк.
17. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5, спр. 5, 230 арк.
18. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5, спр. 64, 228 арк.
19. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5, спр. 176, 195 арк.
20. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5, спр. 396, 42 арк.
21. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5, спр. 523, 183 арк.
22. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5, спр. 524, 41 арк.
23. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 15–3, спр. 141, 226 арк.
24. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 15–3, спр. 1776, арк. 17–35.

25. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 29–3, спр. 105, 59 арк.
26. НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 29–3, спр. 286, 15 арк.
27. Болібрux Л. Барвінковий обряд у весільній обрядовості Богородчанщини (За етнографічними матеріалами експедиції 2008 р.) / Ліна Болібрux // Народознавчі Зошити. – 2008. – № 3–4. – С. 309–313.
28. Босик З. Весілля в селі Лисанівці Хмельницької області ХХ століття / Зоя Босик // “На сторожі української народної культури”. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Київ, 2008. – С. 22–25.
29. Босик З. Весілля в селі Пінчуки Васильківського району Київської області / Зоя Босик. – Київ: ПоліграфКонсалтинг, 2003. – 104 с.
30. Букатчук Н. Весільні пісні, звичаї та обряди в селі Кобаках на Косівщині / Н. Букатчук // Українське народознавство: стан і перспективи розвитку на зламі віків. Збірник наукових праць. – Київ, 2002. – С. 218–220.
31. Весільні пісні, записані на Гуцульщині Михайлом Іванюком. – Вижниця, 1998. – 54 с.
32. Весільні пісні: У 2-х кн. / [Упор. і прим. М. М. Шубравської]. – Київ: Дніпро, 1988. – 476 с.
33. Волошинський І. Весіле в Делешеві, Городенського повіту / І. Волошинський // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1919. – Т. ХІХ–ХХ. – С. 2–34.
34. Ворон А. Гуцульські звичаї / А. Ворон // Подкарпатская русь. – 1932. – № 1–3. – С. 27–34.
35. Гаврищук А. П. Подільське весілля на Дністрі (20-ті роки ХХ ст.) / А. П. Гаврищук // Подільська старовина. Збірник наукових праць [Відп. ред. В. А. Косаківський]. – Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей, 1993. – С. 377–389.
36. Гадомський В. Родинна обрядовість у с. Заливанщина Калинівського району на Вінничині / В'ячеслав Гадомський // Народна культура Поділля в контексті національного виховання. Збірник наук. праць / [Відп. ред. А. С. Мельничук]. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського, 2004. – С. 107–115.
37. Главацька Л. Весільна обрядовість Східної Бойківщини 30-60-тих років ХХ століття / Л. Главацька // Джерела до української етнології: матеріали польових досліджень / [Відп. ред. П. М. Федака]. – Київ, 2011. – Вип. 1. – С. 119–130.
38. Голубовичева О. Весіле в селі Ілинцях, Снятинського повіту / О. Голубовичева // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1919. – Т. ХІХ–ХХ. – С. 177–193.
39. Грацианская Н. Н. Чехи и словаки / Н. Н. Грацианская // Брак у народів Центральної и Юго-Восточної Європи / [Ответ. ред. Ю. В. Иванова]. – Москва: Наука, 1988. – С. 33–65.
40. Гриша О. Весілля у Гадяцькому повіті, у Полтавщині / О. Гриша // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1899. – Т. І. – С. 111–156.
41. Грінченко Б. Д. Весілля в селі Нижня Сироватка Сумського повіту Харківської губернії. 1899 / Б. Д. Грінченко // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка,

1970. – Кн. 1. – С. 393–411.
42. Громова О. До проблеми вивчення весілля Шевченкового краю (за матеріалами перед весільної обрядовості) / О. Громова // “На сторожі української народної культури”. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Київ, 2008. – С. – С. 54–65.
43. Гура А. В. Брак и свадьба в славянской народной культуре: Семантика и символика / А. В. Гура. – Москва: Индрик, 2012. – 936 с.
44. Гура А. В., Плотникова А. А. Калач / А. В. Гура, А. А. Плотникова // Славянские древности. Этнолингвистический словарь / [Под общей ред. Н. И. Толстого]. – Москва: Международные отношения, 1995. – Т. II: (Д–К). – С. 439–442.
45. Гутковська І., Кожолянко О. Дохристиянська основа і традиційний фольклорний супровід дошлюбного етапу весільної обрядовості Буковинської Гуцульщини / І. Гутковська, О. Кожолянко // Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали міжнародної наукової конференції “Одеські етнографічні читання”. – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2010. – С. 60–69.
46. Гушул М. В. Покутське весілля. 1968 / М. В. Гушул // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 426–463.
47. Дубина Р. Весільний обряд в селі Северинівка Жмеринського району Вінницької області (сер. XX ст.) / Р. Дубина // Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали міжнародної наукової конференції “Одеські етнографічні читання”. – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2010. – С. 98–107.
48. Етимологічний словник української мови / [За ред. Б. Рудницького]. – Оттава, 1982. – Т. II (Д–Б). – 1128 с.
49. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Київ: Наукова думка, 1985. – Т. 2: (Д–К(копці)). – 570 с.
50. Жаткович Ю. Весілля / Ю. Жаткович // Карпатика. Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII–XX ст. – Ужгород, 1999. – С. 186–194.
51. Жаткович Ю. Етнографический очерк угро-русских: Комплексне видання / [упор. і передм. О. С. Мазурка] / Ю. Жаткович. – Ужгород: Мистецька Лінія, 2007. – 392 с.
52. Іванков Б., Охрименко Н. Весільний обряд у селі Дністровому / Борис Іванков, Надія Охрименко // Літопис Борщівщини. – 1994. – Вип. 6. – С. 70–72.
53. Казимірь Е. П. Изъ свадебныхъ и родинныхъ обычаевъ Хотинскаго уезда Бессарабской губернии / Е. П. Казимірь // Этнографическое обозрение. – 1907. – Кн. LXXII–LXXIII. – С. 200–208.
54. Кашуба М. С. Народы Югославии / М. С. Кашуба // Брак у народов Центральной и Юго-Восточной Европы / [Ответ. ред. Ю. В. Иванова]. – Москва: Наука, 1988. – С. 82–134.
55. Коваль-Фучило І. Сучасний стан побутування весільного обряду на Закарпатті / І. Коваль-Фучило // Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали міжнародної наукової конференції “Одеські етнографічні читання”. – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2010. – С. 143–151.
56. Кожолянко Г. Характерні риси буковинського весілля кінця XIX – першої половини XX ст. (на прикладі Хотинщини та Заставнівщини) / Г. Кожолянко

- // Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали міжнародної наукової конференції “Одеські етнографічні читання”. – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2010. – С. 163–183.
57. Кожолянюк О. Використання хліба у весільній обрядовості буковинців / О. Кожолянюк // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: збірник наукових праць. – Чернівці, 2007. – Т. 2(24). – С. 132–146.
 58. Козарищукъ М. Изъ Буковинскихъ Карпатскихъ горъ. Обозрины, заводины, свадьба, пропой, смены / М. Козарищукъ // Наука. – Вена, 1899. – С. 356–661.
 59. Косаківський В. А. Весілля в с. Хоменках Шаргородського району Вінницької області (XX ст.) / В. А. Косаківський // Подільська старовина. Збірник наукових праць [відп. ред. В. А. Косаківський]. – Вінниця: Вінницький обласний краєзнавчий музей, 1993. – С. 373–377.
 60. Кравченко В. Зібрання творів та матеріалів з архівної спадщини / [Упор. О. Рубан]. – Київ: ІМФЕ, 2009. – Т. 2. – 640 с.
 61. Кримський А. Ю. Звенигородщина. Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного: Відтворення з авторського макету 1930р. / [Авт. передмови А. Ю. Чабан] / А. Ю. Кримський. – Черкаси: Вертикаль, 2009. – 438 с.
 62. Купчанко Г. Некоторыя историко-географическия сведения о Буковине / Г. Купчанко. – Київ, 1875. – 314 с.
 63. Леньо Т. Весільна обрядовість бойків Закарпаття. Передвесільний етап (за матеріалами експедицій та рукописних джерел) / Таїса Леньо // Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали міжнародної наукової конференції “Одеські етнографічні читання”. – Одеса: Вид-во КП ОМД, 2010. – С. 203–216.
 64. Маркевичъ Н. И. Обычаи, поверья, кухня и напитки малороссіянъ / Н. И. Маркевичъ. – Київ, 1860. – 119 с.
 65. Митрак А. Свадебный обрядъ въ Угорской Руси / А. Митрак // Живая Старина. – 1891. – Вып. III. – С. 137–156.
 66. Нагірняк І. Гуцульське весілля в Буковинських Карпатах / І. Нагірняк // Історія Гуцульщини / [За ред. М. Домашевського]. – Вид. 2-ге, доп. – Чикаго-Львів: Логос, 1995. – Т. 1. – С. 168–197.
 67. Народні пісні в записах Григорія Ількевича / [Упоряд. і прим. Г. В. Дем’яна і Р. Ф. Кирчіва; вступ. ст. Р. Ф. Кирчіва]. – Львів: Каменярь, 2003. – 142 с.
 68. Народныя песни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацкимъ. – Москва, 1878. – Ч. III: Обрядныя песни. – 556 с.
 69. Паньків М. Весілля у селі Вербівцях на Городенківщині / М. Паньків. – Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 2000. – 108 с.
 70. Паращак-Василів М. Весілля в Добрівлянах / М. Паращак-Василів. – Львів, 2009. – 48 с.
 71. Парлаг М. І. Весілля в селі Буковець на Мукачівщині. 1930-1933 / М. І. Парлаг // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 232–247.
 72. Петрова Н. Весільна обрядовість українців Миколаївського району Одеської області середини ХХ – початку ХХІ ст.: нові польові матеріали / Наталя Петрова // Весільна обрядовість у часі і просторі. Матеріали міжнародної наукової конференції “Одеські етнографічні читання”. – Одеса: Вид-во КП

- ОМД, 2010. – С. 293–323.
73. Петрова Н. О. Традиційне весілля у селі Гараба / Н. О. Петрова // Українці Придністров'я (Матеріали етнографічних досліджень). – Одеса: Гермес, 2005. – Вип. 1. – С. 83–93.
 74. Правдюк О. А. Весілля в селі Мізяківські Хутори Вінницького району Вінницької області / О. А. Правдюк // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 376–425.
 75. Равлюк В. Весілля в селі Орельці Снятинського повіту на Станіславщині / В. Равлюк // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 183–214.
 76. Рошкевич О. Обряди і пісні весільні люду руського в селі Лолін Стрийського повіту / О. Рошкевич // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 73–124.
 77. Симоненко И. Ф. Об историко-этнографических районах в Закарпатье / И. Ф. Симоненко // Советская этнография. – 1958. – № 4. – С. 38–52.
 78. Симоненко И. Ф. Свадебные обряды в Закарпатской области / И. Ф. Симоненко // Советская этнография. – 1964. – № 4. – С. 125–141.
 79. Скоропад В. Весільні обряди села Стрільківці / В. Скоропад // Літопис Борщівщини. Історико-краєзнавчий збірник. – 1993. – Вип. 3. – С. 69–70.
 80. Струтинській О. Церковно-приходська летопись Рождество-Богородичной церкви села Суража, Кременецкого уезда, Волынской губернии / О. Струтинській // Волынські епархіальні ведомості. – 1894. – № 15. – С. 394–407.
 81. Танцюра Г. Весілля в селі Зятківцях / Г. Танцюра. – Київ: Народознавство, 1998. – 401 с.
 82. Творун С. О. Свята, звичаї та обряди / С. О. Творун // Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі). – Вінниця: Вінницький обласний центр народної творчості, 2003. – С. 81–112.
 83. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-Русскій край, снаряженной императорскимъ Русскимъ географическимъ обществомъ. Юго-Западный отдель. Матеріали и изследования, собранные д. чл. П. П. Чубинскимъ. – Санкт-Петербург, 1877. – Т.4: Обряды: родини, крестини, свадьба, похорони. – 713 с.
 84. Цветко С. Символічні речі й обряди в болгарському весіллі в порівнянні з українськими / С. Цветко // Етнографічний вісник. – Кн. 6. – С. 1–34.
 85. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 3 / В. Шухевич // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1902. – Т. V. – С. 1–255.
 86. Яблоновский В. Весилля въ с. Отакахъ (Этнографичный нарысъ) / В. Яблоновский // Киевская старина. – 1905. – Т. LXXXIX. – Май. – С. 205–227.
 87. Яківчук А. Ф. Весілля в селах Горошівці і Чорний Потік Заставнівського району Чернівецької області / А. Ф. Яківчук // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 294–332.
 88. Ярошинська Є. Весільні обичаї буковинсько-руського народу в наддністрянських околицях / Є. Ярошинська // Весілля: У 2-х кн. – Київ: Наукова думка, 1970. – Кн. 2. – С. 215–231.

89. Fischer A. Rusini. Zarys etnografji Rusi / A. Fischer. – Lwów; Warszawa; Kraków, 1928. – 192 s.
90. Kolberg O. Dzieła wszystkie / O. Kolberg. – Wrocław; Poznań, 1964. – T. 44: Gory i Podgórze. – Cz. I. – 236 s.
91. Kolberg O. Dzieła wszystkie / O. Kolberg. – Wrocław; Poznań, 1962. – T. 29: Pokucie. – Cz. I. – 358 s.
92. Kolberg O. Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, piosny, muzyka i tańce / O. Kolberg. – Kraków, 1880. – 212 s.
93. Kopernicki J. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez P. Zofiję Rokossowska we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim / J. Kopernicki // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1883. – T. VII. – Dział III. – S. 130–228.
94. Moszyńska J. Kupajło tudzież zabawy doroczne i inne z dodatkiem niektórych obrzędów i pieśni weselnych ludu ukraińskiego z okolic Białej Cerkwi / J. Moszyńska // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1881. – T. V. – Dział III. – S. 24–101.
95. Mroczo F. Śniatyńszczyzna. Przyczynek do etnografii krajowej / F. Mroczo. – Lwów, 1897. – Cz. I. – 83 s.
96. Popowski B. Pieśni i obrzędy weselne ludu ruskiego w Zalewańszczyźnie / B. Popowski // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej. – Kraków, 1882. – T. VI. – Dział III. – S. 30–158.
97. Schneider J. Z kraju Hucułów / J. Schneider / J. Schneider // Lud. – 1899. – T. V. – S. 336–345.
98. Stecki T. Wołyn pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / T. Stecki. – Lwów, 1864. – T. I. – 388 s.